

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І.І.МЕЧНИКОВА

ШТЕПКО ОЛЕНА ЮРІЇВНА

УДК 94[(477.74)(262.5)(210.7)]:902:7"-06/20(043.3)

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРНОГО ОСВОЄННЯ ОСТРОВА ЗМІЇНИЙ

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Одеса – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Сминтина Олена Валентинівна,
Одеський національний університет імені
І.І. Мечникова,
директор Інституту міжнародної освіти,
завідуюча кафедрою археології та етнології України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Реснт Олександр Петрович,
Інститут історії України НАН України,
заступник директора з наукової роботи, завідуючий
відділом історії України XIX – початку XX ст.;

кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник
Самойлова Тетяна Львівна,
відділ археології Північно-Західного Причорномор'я
Інституту археології НАН України,
завідуюча відділом.

Захист відбудеться “18” березня 2015 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.08 Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, ауд. 9).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24).

Автореферат розісланий “12” лютого 2015 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

Петрова Н.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Острів Зміїний є одним з найважливіших геополітичних об'єктів сучасної незалежної України, перлиною у скарбниці історико-культурної спадщини нашої Батьківщини, унікальним природно-географічним об'єктом, неповторна культурна спадщина якого дає неоціненну можливість пролити світло на особливості використання специфічної острівної екосистеми мешканцями Північно-Західного Причорномор'я від античності до наших днів та зрозуміти на цій підставі перспективи подальшого плідного практичного використання можливостей даної екологічної ніші.

Важливою складовою цього процесу була у давнину й залишається до наших днів ментальна картина острова, що формується у відповідності до значення острова у системі освоєння північно-західної частини Причорноморського жилого простору та, в свою чергу, накладає специфічний відбиток на історико-культурні та у новий і у новітній часи, й геополітичні процеси в даному регіоні. Будучи замкненим за своєю природою простором, що безперервно освоюється щонайменше з VII ст. до н.е. групами населення, які були глибоко не схожі за своєю культурою, побутом та світоглядом, Зміїний в той же час являє собою унікальний приклад дотримання протягом щонайменше двох з половиною тисяч років єдиного принципу використання острова не для життя, а для служіння – спочатку богам, а згодом державі. Протягом всього часу свого використання острів Зміїний демонструє унікальний за своєю природою космополітизм, залишаючись при цьому об'єктом прискіпливої уваги відразу декількох держав на кожному історичному етапі свого освоєння.

Актуальність теми полягає у необхідності комплексного вивчення цього важливого археологічного, історико-культурного, біологічного та екологічного об'єкта для реконструкції найбільш повної картини освоєння острова Зміїного та глибшого розуміння особливостей культурно-історичних, етно- та геополітичних, соціально-економічних та природно-географічних процесів у Північно-Західному Причорномор'ї. Неповторна геологічна структура, унікальне геополітичне становище багато разів визначали специфіку освоєння цього простору: вивчення цих особливостей допоможе сконструювати найбільш оптимальну модель теперішнього його розвитку.

Вивчення специфіки його освоєння дає можливість пролити світло на деякі аспекти освоєння всього Північного Причорномор'я, тому що саме острів Зміїний віддзеркалював всі історико-культурні процеси, що відбувалися у цьому регіоні.

Під *культурним освоєнням* розуміється освоєння простору острова Зміїного засобами культури, яке проявлялося у трьох аспектах: матеріальному, духовному та соціо-нормативному. Матеріальний аспект освоєння знаходить своє відображення у окремих артефактах та їхніх комплексах (у тому числі тих, що відбивають практичні аспекти життєдіяльності населення), духовний – у системі бачення, політичних та ідеологічних цінностях, міфологізації простору та його відбитті у ритуально-культурній царині, а соціо-нормативний – у самоідентифікації мешканців, наявності зв'язку території острова з певною політичною та соціально-економічною структурою, імплементації певного укладу життя.

Під *парадигмою* освоєння острова розуміється модель, яка характеризується сукупністю рис, притаманних тому чи іншому етапу.

Жилий простір визначається як сукупність соціально-історичних, природно-географічних, етнокультурних та геополітичних умов конкретної території, де проходило життя конкретної групи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках комплексної науково-дослідної теми кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова «Проведення фундаментальних історико-археологічних та біолого-екологічних досліджень острова Зміїного», № державної реєстрації 0104U010256 (2004-2006 рр.). Крім того, робота тісно пов'язана з наступними науковими темами: «Розвиток польових археологічних досліджень у Північно-Західному Причорномор'ї (Дунай-Дністровське межиріччя)», № державної реєстрації 0106U008635 (2006-2010 рр.), «Дослідження давньої історії Північно-Західного Причорномор'я: міждисциплінарний підхід» № державної реєстрації 0112U005265 (2012-2016 рр.).

Метою роботи є відтворення та історична інтерпретація особливостей освоєння острова Зміїного від античності до наших днів, визначення динаміки та специфіки його сприйняття населенням прилеглих територій та реконструкція динаміки функцій острова як специфічного географічного та геополітичного об'єкта в регіоні.

Завдання дослідження продиктовані його метою:

- виявлення, опис та систематизація джерел для відтворення процесу використання острова Зміїного протягом всього періоду його освоєння;
- відтворення особливостей наукового дослідження острова та його акваторії;
- створення періодизації історії культурного освоєння острова Зміїного з урахуванням особливостей історико-культурних та геополітичних процесів в Північно-Західному Причорномор'ї та встановлення специфіки сприйняття острова на кожному з виділених етапів; визначення ролі острова в ритуально-культовій практиці населення прилеглих територій;
- реконструкція особливостей використання острова у новий час: визначення базових напрямків зовнішньополітичних зв'язків освоювачів острова та місце острова в Причорноморській геополітиці;
- окреслення стратегічної та тактичної ролі острова для військово-морських операцій в регіоні;
- виявлення пріоритетів та перспектив розвитку острова у XXI столітті.

Об'єкт дослідження – острів Зміїний як історична та археологічна пам'ятка, як населений пункт.

Предмет дослідження – особливості культурного освоєння острова Зміїного та динаміка ролі острова в історичних, культурних та геополітичних процесах у Причорноморському регіоні від античності до наших днів.

Методи дослідження. Вибір методів дослідження зумовлений специфікою інтердисциплінарного системного підходу до опрацювання матеріалу. В ході роботи над темою були застосовані наступні методи: *порівняльно-історичний* (дозволив

виявити спільні риси деяких явищ, інститутів шляхом порівняння їх у близькому хронологічному відрізку), *конкретно-історичний, проблемно-хронологічний* (їх використання дало можливість викласти матеріал в хронологічній послідовності, виокремлюючи в той же час найбільш важливі проблеми, історичні закономірності й тенденції) та *синтезуючий* (у сукупності з аналізом синтез дозволяє прослідити зв'язки між складовими частинами предмету вивчення), а також низка специфічних археологічних, палеогеографічних та палеографічних методів дослідження, зокрема, *методи читання та трактування давніх текстів, середньовічних карт й портоланів*. Також для обробки періодичних видань був використаний метод *контент-аналізу*.

Територіальні рамки охоплюють наземну частину острова Зміїного та його акваторію.

Хронологічні рамки роботи – VII ст. до н.е. – XXI ст. н.е. – охоплюють всі періоди культурного освоєння острова Зміїного від моменту його відкриття античними мореплавцями до наших днів.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлюється, насамперед, обранням специфічного підходу до історичної інтерпретації фактів, явищ та подій, що базується на теорії освоєння жилого простору. У роботі *вперше*:

- визначений, опрацьований та систематизований значний пласт джерел різного походження та характеру, які відображають історію культурного освоєння острова Зміїного, та здійснений їх комплексний детальний аналіз та узагальнення;
- залучені нові архівні джерела (фінансова документація Одеського Товариства історії і старожитностей, діловодна документація карантинного відомства), нові свідчення румунського походження та величезний пласт статей у періодичних виданнях;
- розроблена періодизація історії освоєння острова та була відтворена динаміка військової наукової та дипломатичної парадигм у його сприйнятті;
- системно висвітлені особливості освоєння та практичного використання острова Румунією;
- прослідковано етапи становлення сучасного бачення образу острова Зміїного як унікальної пам'ятки нашої історії, геології, екології.

Крім того, спираючись на історіографічні доробки та опубліковані дані археологічних досліджень, було *вдосконалено*:

- бачення античного етапу в історії острова: його базові властивості в уявленні тогочасних мешканців Північного Причорномор'я та загальна міфологізація простору;
- виокремлено етапи становлення острова як культурної пам'ятки державного значення.

Набуло подальшого розвитку:

- відтворення ходу наукових досліджень острова та змін парадигм й пріоритетів у напрямках, проблематиці та методах наукових досліджень;
- поглиблення бачення тактичного та стратегічного значення острова у військових операціях кінця XVIII – початку XX ст.

Практичне значення одержаних результатів даного дослідження полягає в можливості їх різнобічного застосування в ході наукової та викладацької діяльності. Конкретні висновки й узагальнення можуть бути широко використані в роботі різногалузевих науково-дослідних установ, експертних комісій та громадських комітетів з охорони довкілля для глибшого розуміння закономірностей історико-культурного розвитку окремих регіонів.

Теоретичні результати дослідження використовуються в ході викладання фундаментальних та професійно орієнтованих курсів з давньої історії та археології для бакалаврів, спеціалістів і магістрів за спеціальностями «історія», «археологія» та «міжнародні відносини». Емпірична база дослідження є підґрунтям для створення конкретно-історичних та узагальнюючих праць із первісної археології, стародавньої та сучасної історії України, для розробки експозиційних планів музеїв та спеціалізованих виставок тощо.

Особистий внесок здобувача у монографії, опублікованій у співавторстві «Острів Зміїний. Історія та археологія», складає 3% від загальної кількості тексту.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації та результати дослідження знайшли відображення в доповідях і повідомленнях на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченій 90-річчю Української революції 1917–1920 рр. «Шевченківська весна» (Київ, 2007); II Всеросійській (з міжнародною участю) науковій конференції молодих дослідників «Границы в пространстве прошлого: социальные, культурные, идейные аспекты» (Тверь, 2007); міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Дні історичної науки» (Київ, 2009); I, II, III, IV, V міжнародних наукових конференціях студентів, аспірантів та молодих учених «Одеські читання» (Одеса, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013); міжнародній науковій конференції «Причорномор'я у війнах та конфліктах XVIII-XX ст.: суспільний та науковий виміри» (Одеса, 2010); IV та V міжнародних наукових конференціях «Воронцовские чтения» (Одеса, 2010, 2011); II міжнародній науково-практичній конференції «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» (Луганськ, 2011); I міжнародній науково-практичній конференції «Аркасівські читання» (Миколаїв, 2011); IV міжнародній науковій конференції молодих учених, присвяченій 20-річчю Незалежності України «Дні науки історичного факультету» (Київ, 2011); 66-тій Науковій конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (Одеса, 2011); Меморіальній конференції, присвяченій пам'яті лауреата Державної премії України, академіка РАПН, професора Володимира Никифоровича Станко (Одеса, 2012); Міжрегіональній історико-патріотичній науковій конференції «Российское государство: истоки, современность, перспективы», присвяченій 1150-річчю зародження Російської державності (Липецьк, 2012); III Всеукраїнській науковій конференції «Елліністична цивілізація: економіка, політика, культура» (Чернівці, 2013); I Міжнародній конференції «Економічний і соціальний розвиток портових міст Північного Причорномор'я (кінець XVIII – початок XX сторіч)» (Одеса, 2013).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації опубліковано в розділі монографії, 24 наукових статтях та матеріалах конференцій (п'ять з них – фахові, одна – входить до наукометричних баз).

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (508 позицій). Загальний обсяг дисертації становить 200 сторінок, основного тексту – 151 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність та зв'язок з науковими програмами, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, окреслено хронологічні й географічні межі, вказано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів.

У **першому розділі** – «Історіографія та джерельна база дослідження» висвітлено стан наукового вивчення досліджуваної теми, охарактеризовано історіографічну та джерельну базу. У підрозділі 1.1. «Історіографія питання» розглядаються чотири етапи наукових досліджень острова, які за змістом та методикою вивчення істотно відрізняються: 1) первинні дослідження острова Зміїний (кінець XVIII ст. – кінець XIX ст.); 2) дослідження острова в зарубіжній історіографії (кінець XIX – початок XXI ст.); 3) радянська історіографія острова Зміїного (60-ті – 90-ті рр. XX ст.); 4) інтердисциплінарний підхід до дослідження острова (кінець XX – початок XXI ст.).

Перший період характеризується початком вивчення пам'яток острова як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, складенням планів та описів, початковим аналізом. Пов'язаний він, в першу чергу, з діяльністю Яна Потоцького (який у 1784 р., звернув увагу на острів як на можливе місцезнаходження храму Ахілла), І.М. Будіщева (його топографічні дослідження у 1801 р.), Е.-Д. Кларка (його опис 1813 р.), які розпочали процес дослідження. Поглибив його академік Г.К. Кьоллер, який спираючись на досвід попередників (професора Ф.І. Круга, М.Д. Критського, А.С. Крейга) на початку 20-х рр. XIX ст. зробив багато узагальнень з античної історії острова та виявив проблемні питання. Діяльність проф. М.Н. Мурзакевича (розпочату у 1839 р.) продовжили його колеги по Одеському товариству історії і старожитностей і після втрати острова Російською імперією (А. Панагідор-Ніковул, М. Палеолог, З. Аркас, П. Беккер, Б.В. Фармаковський, Е.Р. Штерн). Проблемами військової історії цікавились А.М. Петров, М.Я. Ляліна та інші, а проблемами міфології та генезису культу на острові – В.В. Латишев, І.І. Толстой, М.І. Ростовцев, А.Д. Чертков, П.К. Брун).

Другий період окреслює діяльність румунських дослідників: Гр. Г. Точилеску, Г. Попа-Лисяну, М. Дрегіску, Е.М. Тодореску, Р.І. Калінеску, Д.Л. Штеклеску, Д. Падуреана та Г. Даміана, які певною мірою продовжили вивчення античних пам'яток острова та його природних умов. Аналіз робіт німецьких (А. Штенцеля, Х. Хоммеля), болгарських (Є. Тодорової, Б. Димитрова), американських (Г. Надя, Ч. Кінга, Н. Полмара) та грецьких дослідників (М. Коромілла) доповнює образ острова, який було створено у зарубіжній історіографії.

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст. розпочалися наземні та підводні археологічні дослідження, які супроводжувалися публікацією матеріалів та виходом наукових статей (Н.В. Пятишева, С.А. Булатович, С.Б. Охотніков). Крім того, висвітлювались питання античної географії (М.В. Скрижинська, М.В. Агбунов), культу Ахілла у Північному Причорномор'ї (Н.О. Лейпунська, А.С. Русяєва, Х. Хоммель), нумізматики (О.М. Зограф, С.А. Булатович, П.О. Каришковський), короластики та графіті (Й.Б. Клейман, В.П. Яйленко), античного мореплавства (І.Б. Брашинський), античної літератури (А.В. Подосінов, Ю.Г. Чернишов), розвитку регіону у римський час (Р.Д. Бондар), середньовічну добу (В.А. Крот та Ю.А. Мицик, Є. Тодорова та Б. Димитров), проблем військової історії острова (А.Н. Кочетков, Х.І. Муратов, В.Н. Ганічев, А. Штенцель), міжнародних відносин (О.І. Дружиніна, Л.І. Нарочницька). Крім того, протягом цього часу виходили роботи й представників природничих наук (А.В. Друмя, П.К. Іванчук, І.Г. Петреску та інші).

Сучасний етап історіографії висвітлює ті самі питання: археологія о. Зміїного (С.Б. Охотніков, А.С. Островерхов, О.І. Терещенко), антична географія (М.В. Скрижинська, М.В. Агбунов), антична нумізMATИКА (Є.С. Столярік), культ Ахілла (Л.С. Клейн, Т. Фадєєва, М.М. Шахнович), картографія (Р.І. Сосса, М. Вавричин, Я. Дашкевич). Але ж з'являються й нові: історія досліджень острівних пам'яток (І.В. Тункіна, І.В. Сапожніков), військові дії на морі протягом I та II світових війн (П.Г. Усенко, А.Є. Тарас, М. Мельтюхов, А. Больних, І.В. Алексєєв, А.Б. Широкоград), дипломатичні стосунки (М. Кабачинський, О. Онищук, А. Долуденко, М. Михайлуца, А. Славко).

Підрозділ 1.2. «Джерельна база дослідження» класифікує загальний пласт джерел, які були залучені під час проведення дослідження. Вони, за способом кодування та відтворення інформації, поділяються на наступні групи: вербальні (усні, письмові), матеріальні (археологічні, нумізMATИЧНІ, архітектурні), зображальні (карти та схеми).

Письмові джерела за родово-видовим принципом підрозділяються на *документальні* (законодавчі, актові, справочинні, судово-слідчі та дипломатичні документи), *джерела особового походження* (мемуарні, епістолярні пам'ятки), *оповідні джерела* (наукова, науково-інформаційна, науково-популярна і навчальна література, художні твори) та *періодичну пресу* (офіційну та неофіційну).

Всі документальні джерела демонструють зусилля тієї чи іншої держави з освоєння острова Зміїного. Матеріали, які висвітлюють форми наукового освоєння острівного простору окремими особами чи товариствами містяться також у неопублікованих документах. В процесі роботи було залучено архівні джерела з Одеського археологічного музею НАН України (Справа «о. Феодонісі»), Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського НАН України (Ф. V «Одеське товариство історії і старожитностей»), Державного архіву Одеської області (Ф. 1 «Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора»; Ф. 93 «Одеське товариство історії і старожитностей»).

На особливу увагу заслуговує періодична преса, яка в значній мірі доповнює образ острова у новітній час. Було оброблено 180 публікацій у 30 вітчизняних виданнях. Регіональні видання представлені газетами: «Вечерняя Одесса», «Гласность», «Голос Придунавья», «Деловая Одесса», «Думська площа», «Знамя

коммунизма», «Комсомольское знамя», «Комсомольська іскра», «Моряк», «Наше время», «Одесские известия», «Одесский вестник», «Одеські вісті», «Окна», «Ор sameах», «Порто Франко», «Ревизор», «Слово», «Чорноморська комуна», «Чорноморські новини». Республіканські/загальноукраїнські: «Голос України», «Деловая столица», «Зеркало недели», «Киевский телеграф», «Молодь України», «Правда України», «Рабочая газета», «Урядовий кур'єр».

Предметом розгляду **другого розділу «Особливості сприйняття острова Зміїного в античну та середньовічну добу (міфологема «блаженності»)»** є процес сприйняття острова Левке населенням прилеглих територій, його поява в уявленні античного причорноморського населення, образ сприйняття острова протягом античної та середньовічної доби.

У підрозділі *2.1. «Острів в період грецького панування: VII ст. до н.е. – I ст. н.е.»*, описується період становлення культу Ахілла на острові Зміїному, коли тільки зароджувався образ «блажених островів». Саме тут (враховуючи специфічні природні умови острова) міф знаходить своє географічне втілення і потребує фіксації – це проявляється у спорудженні на острові храму на честь Ахілла приблизно у третій чверті VI ст. до н.е. Цей храм стає уособленням сутності та базової функції острова для місцевих мешканців на досить тривалий період: у свідомості мешканців Північного Причорномор'я він був перш за все одним з місць перебування Ахілла та місцем його вшанування. Аналіз кераміки й нумізматичного матеріалу показує, що кінець VI – початок V ст. до н.е. – період розквіту храму. Згодом з'явилось нове забарвлення у сприйнятті острова місцевим населенням – цьому посприяла кризова ситуація в античних полісах Північного Причорномор'я у III-II ст. до н.е. Це втілювалося в усвідомленні матеріальної цінності скарбів Ахілла й перших спробах пограбувати святилище, що по суті означає десакралізацію простору у свідомості варварського населення Північного Причорномор'я.

Підрозділ *2.2. «Культурне освоєння острова Зміїного в римську добу: I – III ст. н.е.»* змальовує період протягом якого поєдналися дві, на перший погляд, не сумісні системи сприйняття острова – сакральна-міфологічна, основна риса якої – збереження культового місця, та військова, яка тісно пов'язана з закріпленням римських частин на острові та плідним його використанням (розташовування частини V Македонського легіону й Мезійської ескадри), саме в цей час острівний простір набуває характеру прикордонного маркера, стає завершенням простору імперії.

У підрозділі *2.3. «Зміни острівної парадигми у середньовічну добу: кінець IV – друга половина XIV ст.»* описується період, коли острів Зміїний остаточно втрачає своє сакральне значення, одночасно набуваючи великої популярності серед освоювачів прилеглих територій й, незважаючи на свій дуже невеликий розмір, позначається на картах й портоланах цього часу. Саме в середньовіччя й починає проявлятися найбільш унікальна риса острова – він ніколи не зникає з культурного простору, навіть тоді, коли перетворюється з об'єкта активного використання (храм Ахілла в античну добу) на ментальний конструкт, існуючий в більшій мірі на картах і портоланах, найчастіше без чіткої географічної прив'язки. Наприкінці середньовіччя острів набуває значення дуже вдало розташованого форпосту, який

дозволяє контролювати акваторію Дунаю, що в подальшому відіграватиме вирішальну роль в його культурному освоєнні.

Третій розділ «Особливості культурного освоєння острова Зміїний у новий час» розпочинається з кінця XVII ст., коли іноземні мандрівники почали проявляти інтерес до Чорного моря в цілому та острова Зміїного зокрема (Шарль де Пейсонель, Ян Потоцький). Згодом острів Зміїний набув значення одного з ключових геополітичних та воєнно-стратегічних об'єктів Північно-Західного Причорномор'я та знаходився під пильною та безперервною увагою найбільш впливових Чорноморських країн – Російської імперії та Близької Порти.

Його географічні особливості були використані видатним флотоводцем Ф.Ф. Ушаковим – 4 липня 1788 р. він нав'язав турецькій ескадрі бій, виборов перемогу та затримав ескадру, чим прискорив закінчення війни.

Після завершення російсько-турецької війни та підписання в Ясах мирного договору у 1791 р. для острова розпочався новий етап освоєння – науковий (представники вітчизняної науки створюють перші точні плани й карти острова, збирають та вивчають його старожитності – І.М. Будіщев, Г.К. Кьоллер, Ф.І. Круг, М.Д. Критський, А.С. Крейг). Загальний інтерес до античних старожитностей, який був присутній в цей період часу, знайшов своє відображення у діяльності Одеського Товариства історії і старожитностей, яке, розпочинаючи з 1839 р. (на чолі з М.Н. Мурзакевичем) приділяло пильну увагу старожитностям острова Фідонісі. Ці дослідження, які продовжуються й після зміни господаря змінюють образ острова: він почав сприйматися як об'єкт наукового вивчення, при тому, виключної цінності (серед високоосвічених людей).

В 50-ті рр. XIX ст., коли острів Зміїний входив до території Османської Порти, а потім Румунії, визначальною у сприйнятті острова знову стає військова парадигма, що призводить до недбалого відношення до природних ресурсів і культурних надбань острова, занепаду цієї унікальної історичної пам'ятки. Було виявлено, що «освоєння» в даному випадку мало характер експлуатації. Будівництво господарських, лікувальних та пенітенціарних споруд свідчить про фактичний занепад наукової парадигми та бачення острівного простору новими господарями переважно в практичній площині. Втім, передання острова Румунії зовсім не означало припинення досліджень, адже і в подальші роки тривала обробка й аналіз вже наявного матеріалу. Так, зокрема, було виявлено багато статей вітчизняних дослідників на сторінках записок Одеського товариства історії і старожитностей та інших видань. Все це дозволило закріпити образ острова як значущого і вагомого наукового об'єкта.

Четвертий розділ «Трансформації системи культурного освоєння острова Зміїного у новітній час» висвітлює події, які відбувалися на острові Зміїному протягом XX – поч. XXI ст.

У підрозділі 4.1. *«Роль острова Зміїного в історії Північно-Західного Причорномор'я в період Першої та Другої світових війн»* розглядаються події, які знов повернули історію острова у військове русло. Під час Першої світової війни, в період бойових дій, острів Зміїний відігравав переважно роль природного орієнтира для кораблів російського та німецько-турецького флотів. Після того, як у 1916 р. Російська імперія та Румунія стали союзниками, на острів був висаджений

російський гарнізон та встановлені навігаційні технічні та військові установки, які були зруйновані німцями у 1917 р.

Міжвоєнні переговори не змінили становища – під час Другої світової війни острів Зміїний відігравав також стратегічну роль. Вже 22 червня 1941 року острів перейшов у ведення Командування німецьких військ на Чорному морі й був окупований німецькими військами. У підсумку територія острова Зміїного і гирла Дунаю взагалі були театром безперервних морських операцій з 1941 по 1944 рр. 29 серпня 1944 р. на острів висадилися радянські війська і без проявів сили взяли його під контроль.

У підрозділі 4.2. *«Культурне освоєння острова Зміїного у радянську добу»* описується процес освоєння острова: протягом цих десятиліть він продовжував знаходитись у неоднозначному становищі щодо свого освоєння. З одного боку, він був стратегічним постом, на якому знаходились радіолокаційні станції, а з іншого – саме після війни ми спостерігаємо пошкваллення в процесі наукового дослідження острова Зміїного, яке символізує остаточне закріплення за островом наукової парадигми його сприйняття (діяльність Н.В. Пятишевої, С.А. Булатович, С.Б. Охотнікова). Низка газетних публікацій допомогла реконструювати особливості наукових досліджень та повсякденного життя на острові. Особливої уваги заслуговує процес перетворення аматорських підводних розвідок місцевих клубів «Океанія», «Садко», «Арго» на професійні підводні археологічні дослідження «Наварексу».

У підрозділі 4.3. *«Острів Зміїний на зламі століть: новий інтердисциплінарний підхід»* просліджується процес становлення острова як унікальної пам'ятки України, етапи його комплексного освоєння (закріплення його статусу низкою законодавчих актів 1998-2002 рр.). Все це супроводжувалось й поступовими кроками облаштування острова (будівництво причалу, створення комфортних умов життя), виконані завдання по демілітаризації острова (виведені підрозділи протиповітряної оборони військово-морських сил України, вивезена деяка техніка). В період з 2003 р. до цього часу на о. Зміїному науковцями ОНУ імені І.І. Мечникова на базі створеної науково-дослідної станції проводяться дослідження з геоботаніки, ґрунтознавства, геології, гідрології, гідрохімії, гідробіології, мікробіології, орнітології, археології, астрономії та ін. Протягом 2003-2008 рр. на острові Зміїному було здійснено близько 60 міждисциплінарних наукових експедицій.

У підрозділі 4.4. *«Дипломатичне забарвлення сучасної історії острова (основні етапи суперечок з Румунією)»* висвітлюються передмови, причини та хід дипломатичного протистояння між Україною та Румунією, яке було розпочате вже у 1991 р. У 1993 р. Румунія в односторонньому порядку денонсувала договір від 1961 р., а у 1995 р. – протокол від 1948 р. і почала надсилати Україні ноти про вимогу нового обговорення проблем кордонів. Знахідка у 2002 р. промислових запасів нафти і газу ще більше загострила ситуацію. Провівши 24 раунди безуспішних переговорів (протягом 1998-2004 рр.), Румунія 16 вересня 2004 р. звернулася до Міжнародного суду справедливості ООН з позовом проти Києва щодо перегляду статусу острова Зміїного й делімітації кордону виняткових морських зон і континентального шельфу та відправила туди Меморандум. 19 травня 2006 р.

Україна, відповідаючи на позов Румунії, подає Контрмеморандум. Однак цього було недостатньо, і у грудні 2006 р. Румунія направила в суд репліку на Контрмеморандум, на яку до липня 2007 р. Україна мала право на подання контррепліки, чим й скористалася, після чого суд розпочав розгляд справи по суті. Сам судовий процес у справі «Румунія проти України» йшов з 2 по 19 вересня 2008 р. Вердикт суду був опублікований 3 лютого 2009 року. Рішення суду було компромісним: з одного боку, було визнано статус острова Зміїного, а з іншого – Україна втратила 79,34% площі суперечної зони.

Підрозділ 4.5. «Нові напрямки досліджень та розвитку острову в останні роки» присвячений перебігу подій на острові протягом 2009-2013 рр. З одного боку, відбувається розвиток підводних досліджень (нові знахідки потонулих вітрильників), відкриття на острові тематичної художньої виставки, а з іншого – скрутне матеріальне становище, скорочення фінансування і руйнація геологічної структури острова.

ВИСНОВКИ

В процесі відтворення та історичної інтерпретації особливостей освоєння острова Зміїного був визначений, опрацьований та систематизований змістовний комплекс джерел різного походження та характеру, які відображують історію культурного освоєння острова.

Розглядаючи вже відомі свідчення про острів та його мешканців також були знайдені та залучені до наукового обігу нові джерела. В результаті відтворення історії наукових досліджень острова були визначені зміни парадигм й пріоритетів у їх напрямках, проблематиці та методах, окреслені проблемні питання, які залишаються перспективними для подальших наукових пошуків.

Запровадження специфічного підходу до історичної інтерпретації фактів, явищ та подій, що базується на теорії освоєння жилого простору, дозволило вперше здійснити системний аналіз історії використання даного простору в контексті загальної системи освоєння Північно-Західного Причорномор'я. На підставі узагальнення відомостей про динаміку суспільної, військової, політичної, культурної, ритуально-культової та світоглядної функцій острова, вперше розроблена періодизація історії його освоєння, показані зміни сприйняття, базові ментальні образи:

1. Острів в період грецького панування: VII ст. до н.е. – I ст. н.е.
2. Культурне освоєння острова Зміїного в римську добу: I – III ст. н.е.
3. Зміни острівної парадигми у середньовічну добу: кінець IV – друга половина XIV ст.
4. Особливості культурного освоєння острова Зміїного у новий час (кінець XVII ст. – початок XX ст.).
5. Трансформації системи культурного освоєння острова Зміїного у новітній час (початок XX ст. – початок XXI ст.).

На підставі аналізу письмових джерел та матеріалів археологічних досліджень острова було доведено, що давньогрецький період характеризується глибокою міфологізацією острівного простору. А протягом римської доби поєдналися дві

системи сприйняття острова – сакрально-міфологічна та військова. Саме в цей час острівний простір набуває характеру прикордонного маркера, стає завершенням простору імперії.

Доведено, що острів Зміїний остаточно втрачає своє сакральне значення в епоху раннього середньовіччя, одночасно набуваючи великої популярності серед освоювачів прилеглих територій й стає обов'язковим об'єктом відображення на картах та портоланах цього часу. Наприкінці середньовіччя острів набуває значення дуже вдало розташованого форпосту.

Визначено, що протягом наступного, майже трьохсотлітнього етапу культурного освоєння острова – нового часу – острів Зміїний набув значення одного з ключових геополітичних та воєнно-стратегічних об'єктів Північно-Західного Причорномор'я та знаходився під пильною та безперервною увагою найбільш впливових Чорноморських країн – Російської імперії та Блискучої Порти. Острів займав важливе місце в їхній зовнішній політиці завдяки своєму дуже вигідному географічному положенню навпроти гирла Дунаю.

Втім, зі стабілізацією зовнішньополітичної картини в акваторії Чорного моря в історії острова розпочинається нова сторінка, основним змістом якої стає процес його наукового дослідження: з одного боку, його продовжують вивчати заїжджі дослідники-аматори, а з іншого – відзначається інтерес до цієї частини Причорномор'я представників вітчизняної науки, які створюють перші точні плани й карти острова, збирають та вивчають його старожитності. Саме у новий час, вперше за всю свою історію, острів Зміїний почав сприйматися високоосвіченими людьми як об'єкт наукового вивчення, при тому, виключної цінності.

Продемонстровано, що у 50-ті рр. XIX ст., коли острів Зміїний входив до території Османської Порти, а потім Румунії, визначальною у сприйнятті острова знову стає військова парадигма, що призводить до недбалого відношення до його природних ресурсів і культурних надбань, занепаду цієї унікальної історичної пам'ятки. На підставі аналізу румунської історіографії початку XXI ст., вперше було висвітлено особливості періоду румунського управління островом. В результаті було виявлено, що «освоєння» в даному випадку мало характер експлуатації. Втім, передання острова Румунії зовсім не означало припинення досліджень, адже і в подальші роки тривала обробка й аналіз вже наявного матеріалу. Все це дозволило закріпити образ острова як значущого і вагомого наукового об'єкта.

Визначено, що найбільш динамічним, з точки зору зміни парадигм сприйняття острова населенням прилеглих територій, став новітній період його освоєння. По-перше, протягом Першої та Другої Світових війн домінує військове забарвлення в сприйнятті острова, коли завдяки своєму вигідному геополітичному та стратегічному положенню він продовжує бути ключовим об'єктом цього регіону (як це було у римську добу та у новий час). Доказано, що його використовували для винесення якомога далі кордону виявлення ворожих кораблів та поодиноких суден; він залишався важливим природним орієнтиром, яким користувалися багато морських командирів. Острів, як і раніше, залишається у центрі уваги саме як ключовий форпост у Чорному морі.

Встановлено, що повернення наукових пріоритетів у визначенні ролі острова відбувається після 1948 року, коли острів офіційно увійшов до складу УРСР. Саме

тоді спостерігається поновлення зацікавленості цією пам'яткою представників різних наук (дослідження на острові проводилися археологами, екологами, геологами, біологами та астрономами), проведення розвідок та розкопок й перші спроби узагальнити отриманий матеріал.

Продемонстровано, що друга третина ХХ ст. відкриває принципово нове усвідомлення острова як комплексної наземної та підводної пам'ятки археології, історії та культури. Визначені, зокрема, основні етапи підводних археологічних досліджень острівної акваторії. Аналіз періодичних видань, у тому числі й наукових, дав можливість вперше відтворити перебіг основних подій як наукового, так і повсякденного життя на острові протягом 60-х – 90-х рр. ХХ ст.

Доведено, що найбільш знаковим для острова Зміїного став кінець ХХ – початок ХХІ ст. Парадигма сприйняття острова, яка останні два з половиною тисячоліття неодноразово змінювалася, зберігаючи при цьому єдиний принцип: не для життя, а для служіння, вперше зазнала докорінної трансформації саме в цей час: відтепер острів став офіційним населеним пунктом, домівкою щонайменше трьом десяткам людей.

Паралельно закріплюється сприйняття острова як унікальної пам'ятки культурної спадщини нашої Батьківщини. Це було досягнуто багаторічною самовідданою працею представників різних галузей науки, які, спираючись на досвід попередників, продовжують разом кропітку роботу, розкриваючи унікальність та неповторність цієї пам'ятки. Важливо, що фактичне усвідомлення її унікальності припадає саме на добу незалежності України, що ознаменувалося серією законодавчих актів, спрямованих на підтримку й захист природної та культурної спадщини острова і завершило становлення сучасного бачення образу острова Зміїного, як унікальної пам'ятки нашої історії, геології, екології.

Разом з тим, на широкому колі джерел доведено, що саме у ХХІ столітті острів Зміїний стає одною із гарячих точок міжнародних протиріч і його сприйняття набуває дипломатичного відтінку. З одного боку, це привернуло до нього увагу світової спільноти, з другого – ставлення до Зміїного як до об'єкта міжнародних суперечок призвело до згортання наукових програм. До того ж додається складність економічної ситуації в Україні, що не дозволяє проводити комплексні масштабні наукові дослідження як самого острова, так і його акваторії.

В роботі показано, що найбільш феноменальною особливістю острова є те, що він сам обумовив способи свого використання, звузив їх набір через обмеженість території, віддаленості від материка й дуже невеликі ресурси. Саме завдяки своїй обмеженості острів став своєрідною призмою, через яку неповторним образом переломлюється історія різних етнічних, культурно-історичних і політичних суб'єктів історії Північного Причорномор'я.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, відзначимо, що острів Зміїний протягом майже двох з половиною тисячоліть відігравав важливу культурну, релігійну, стратегічну та геополітичну роль в північнопричорноморському регіоні. Пройшовши складний шлях усвідомлення його загальної культурної цінності, він потребує подальшого комплексного вивчення через те, що його пізнавальний та дослідницький потенціал ще не вичерпаний.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

у монографіях:

1. Острів Зміїний. Історія та археологія : монографія / В.А. Сминтина, О.В. Сминтина, С.Б. Охотніков [та ін.] ; відп. ред. О. В. Сминтина ; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2008. – 178 с. *Аспіранткою написані С. 137-141.*

у фахових виданнях:

2. Штепко О.Ю. Острів Зміїний: дипломатичні відносини минулого й протиріччя сучасності / Олена Юріївна Штепко // Науковий вісник / Одеський державний економічний університет, Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – Одеса, 2010. – № 15 (116). – С. 107-116.

3. Штепко О.Ю. До парадигми культурного освоєння острову Зміїного у першій половині ХІХ ст.: острів в системі наукових досліджень Північного Причорномор'я / Олена Юріївна Штепко // Записки історичного факультету / ОНУ імені І.І. Мечникова. – Одеса, 2011. – Вип. 22. – С. 326-334.

4. Штепко О.Ю. Відтворення розвитку острову Зміїного на сторінках суспільно-аналітичного щотижневика «Дзеркало тижня» / Олена Юріївна Штепко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2012. – Випуск 3.32. Історичні науки. – С. 290-299.

5. Штепко О.Ю. Вивчення острову Зміїний у другій половині ХХ століття: формулювання сучасної наукової парадигми / Олена Юріївна Штепко // Записки історичного факультету / ОНУ імені І.І. Мечникова. – Одеса, 2012. – Вип. 23. – С. 377-392.

6. Штепко О.Ю. Військова історія острову Зміїний: залучення острівного простору у Світові війни / Олена Юріївна Штепко // Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України. – Одеса, 2013. – Вип. 8. – С. 93-102.

у публікаціях, що додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

7. Штепко О.Ю. До питання про наявність постійних мешканців на острові Зміїному в античну добу / Олена Юріївна Штепко // Шевченківська весна : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченої 90-річчю Української революції 1917–1920 рр. – Вип. V : у 3-х част. – Ч.1. Історія / За заг. ред. проф. В.Ф. Колесника. – К., 2007. – С. 264-266.

8. Штепко Е.Ю. Битва у о. Фидониси (Змеиный) 3 июля 1788 года: стратегический аспект / Елена Юрьевна Штепко // НОВИК : сб. науч. трудов по военной истории Научного Одесского Военно-Исторического Клуба. – Одесса : Студия «Негоциант», 2008. – Вип. I. – С. 36-39.

9. Штепко Е.Ю. Трансформация культурного освоения острова Змеиный в новейшее время: к постановке проблемы / Елена Юрьевна Штепко // Одіссос: Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2009. – С. 298-301.

10. Штепко Е.Ю. «Дипломатическая война» Украина-Румыния: остров Змеинный в международных отношениях второй половины XX – начала XXI века / Елена Юрьевна Штепко // НОВИК : сб. науч. статей по военной истории Научного Одесского Военно-Исторического Клуба. – Одесса, 2010. – Вып. 3. – С. 175-184.
11. Штепко О.Ю. «Парадигма острову» у військово-політичній історії Північно-Західного Причорномор'я (I – XX ст. н.е.) / Олена Юрійвна Штепко // Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2010. – С. 278-280.
12. Штепко О.Ю. Нові матеріали до історії вивчення острову Зміїного у першій половині XIX ст. (на документах ДАОО) / Олена Юрійвна Штепко // Одеські архіви. Інформаційний бюлетень Державного архіву Одеської області. – Серпень-грудень 2010. – № 3 (14). – С. 51-52.
13. Штепко Е.Ю. История культурного освоения острова Змеинный в первой половине XIX в. / Елена Юрьевна Штепко // Воронцовский сборник : сб. науч. статей. – Одесса : Студия «Негоциант», 2011. – Вып. 4. – С. 133-138.
14. Штепко О.Ю. Проблема острову Зміїного в документах Організації Об'єднаних Націй: джерелознавча розвідка / Олена Юрійвна Штепко // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин : статті та матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Г.Л. Бондаревського (1920-2003 рр.). – Луганськ, 2011. – С. 655 – 658.
15. Штепко Е.Ю. Остров Змеинный на страницах периодических изданий сер. 60-х – нач. 90-х гг. XX в.: региональный аспект / Елена Юрьевна Штепко // Аркасівські читання : матеріали I міжнародної науково-практичної конференції (Миколаїв, 14-15 квітня 2011 р). – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2011. – С. 292-294.
16. Штепко Е.Ю. Остров Змеинный на страницах периодической прессы второй половины XX – начала XXI вв.: к постановке проблемы / Елена Юрьевна Штепко // Дні науки історичного факультету : матеріали IV Міжнародної наукової конференції молодих учених, присвяченої 20-річчю Незалежності України. – К., 2011. – Вип. IV, ч. 5. – С. 32-33.
17. Штепко Е.Ю. Проблема о. Змеинный на страницах периодической прессы (на примере общественно-политического еженедельника «Зеркало недели») / Елена Юрьевна Штепко // Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2011. – Вип. III. – С. 126-131.
18. Штепко Е.Ю. Военное и геополитическое пространство острова Фидониси: «русско-турецкий» аспект / Елена Юрьевна Штепко // Альманах історичних досліджень : зб. наук. статей. – Одеса : Фенікс, 2012. – Вип. 2. – С. 10-16.
19. Штепко Е.Ю. Кабинетные исследования острова Фидониси во второй половине XIX в. / Елена Юрьевна Штепко // Воронцовский сборник : сб. науч. статей. – Одесса : Студия «Негоциант», 2012. – Вып. 5. – С. 187-191.
20. Штепко О.Ю. Матеріали з історії острову Зміїного: основні групи правових джерел / Олена Юрійвна Штепко // Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології – Одеса, 2012. – Вип. IV. – С. 171-173.
21. Штепко Е.Ю. Остров Змеинный в системе памятников культурного наследия северо-западного Причерноморья: смена парадигм / Елена Юрьевна Штепко // Российское государство: истоки, современность, перспективы : материалы

Межрегиональной историко-патриотической научной конференции (Липецк, 8 июня 2012 г.). – Липецк, 2012. – Ч. II. – С. 111–117.

22. Штепко О.Ю. Документальні джерела з історії острова Зміїний у вітчизняних архівах / Олена Юрійвна Штепко // Одеські архіви. Інформаційний бюлетень Державного архіву Одеської області. – Січень-серпень 2012. – Вип. XVI. – № 1-3. – С. 37-39.

23. Штепко Е.Ю. Особенности восприятия пространства острова Левке (Змеиный) в эпоху эллинизма / Елена Юрьевна Штепко // Елліністична цивілізація: економіка, політика, культура : матеріали Третьої Всеукраїнської студентської наукової конференції (Чернівці, 22-23 березня 2013 р.). – Чернівці-Вижниця : «Черемош», 2013. – С. 177-181.

24. Штепко О.Ю. Діяльність румунської адміністрації на острові Зміїному (1878-1944) / Олена Юрійвна Штепко // Одиссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології : матеріали V-ї міжнародної конференції «Одеські читання – 2013». – Одеса, 2014. – Вип. V. – С. 284-286.

АНОТАЦІЯ

Штепко О.Ю. Історія культурного освоєння острова Зміїний. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеса, 2015.

У дисертації вперше здійснений системний аналіз історії використання простору острова Зміїний в контексті загальної системи освоєння Північно-Західного Причорномор'я. На підставі узагальнення відомостей про динаміку суспільної, військової, політичної, культурної, ритуально-культової та світоглядної функцій острова, вперше розроблена періодизація історії освоєння острова, показані зміни його сприйняття, базові ментальні образи.

Визначений, опрацьований та систематизований значний пласт джерел різного походження та характеру, які відображують історію культурного освоєння острова Зміїний, та здійснений їх комплексний детальний аналіз та узагальнення. Відтворено хід наукових досліджень острова та змін парадигм й пріоритетів у напрямках, проблематиці та методах наукових досліджень. Поглиблено бачення тактичного та стратегічного значення острова у військових операціях кінця XVIII – початку XX ст.

Ключові слова: острів Зміїний, культурне освоєння, парадигма, простір, сприйняття, дослідження, тактика.

АННОТАЦІЯ

Штепко Е.Ю. История культурного освоения острова Змеиный. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, Одесса, 2015.

Данное диссертационное исследование представляет собой системный анализ истории эксплуатации пространства острова Змеиный в контексте общей системы освоения Северо-Западного Причерноморья. Остров Змеиный – один из важнейших геополитических объектов современной Украины, жемчужина историко-культурного наследия нашей страны, уникальный природно-географический объект. Его неповторимое культурное наследие дает возможность пролить свет на особенности использования специфической островной экосистемы жителями Северо-Западного Причерноморья и на основе этого – дальнейшего практического использования возможностей данной экологической ниши.

Широкие хронологические рамки обусловили объемный пласт источников различного происхождения, характера и степени достоверности, который был обозначен, разработан и систематизирован, также были введены в научный оборот новые источники, которые позволили заполнить существующие пробелы в процессе освоения. Обобщив сведения о динамике общественных, военных, политических, культурных, ритуально-культовых и мировоззренческих функций острова, впервые была разработана периодизация истории освоения острова, показаны изменения его восприятия, базовые ментальные образы.

Древнегреческий период характеризуется глубокой мифологизацией островного пространства, а римское время объединяет две системы восприятия острова – сакрально-мифологическую и военную. Остров окончательно теряет свою сакральную значимость в эпоху раннего средневековья, одновременно приобретая иную популярность – он становится обязательным объектом отображения на картах и портоланах этого периода.

Новое время – почти трехсотлетний период пристального внимания наиболее влиятельных Черноморских стран. Остров становится одним из ключевых геополитических и военно-стратегических объектов Северо-Западного Причерноморья благодаря своему выгодному географическому положению в устье Дуная. Стабилизация внешнеполитической картины в акватории Черного моря открывает новую страницу в истории освоения острова – процесс научного его исследования: остров продолжают изучать приезжие исследователи-аматоры, а также появляется интерес к этой части Причерноморья представителей отечественной науки, которые создают первые точные планы и карты, собирают и изучают его древности. Это приводит к восприятию его как объекта исключительной научной ценности.

Появление военной парадигмы в 50-е гг. XIX века и последующий переход острова от Российской империи к Румынскому королевству приводит к небрежному отношению к природным ресурсам и культурной ценности острова, упадку этого уникального исторического памятника. На основе современной румынской историографии впервые были освещены особенности эксплуатации острова румынской администрацией, его практические аспекты, что, впрочем, не помешало отечественным ученым продолжать изучение острова «кабинетным» методом, что закрепило его научную важность и значимость.

Наиболее динамичным, с точки зрения смены парадигм восприятия, стал новейший период его освоения. Во время мировых войн доминирует военный окрас в его восприятии: остров использовали для вынесения как можно дальше границы

обнаружения вражеских кораблей. Выгодное геополитическое и стратегическое положение вновь делает остров ключевым объектом этого региона и желание захватить его военным и дипломатическим путем лишь подтверждает этот тезис.

Официальное вхождение острова Змеиный в состав УССР знаменуется возвращением к научным приоритетам: памятником интересуются представители разных наук, проводятся разведки и раскопки, первые попытки обобщить материал. На протяжении второй трети XX в. остров постепенно начинает восприниматься как комплексный наземный и подводный археологический памятник. Анализ периодических изданий позволил проследить ход событий на острове на протяжении 60-х – 90-х гг. XX в.

Конец XX – начало XXI вв. ознаменовался наиболее знаковым переломом в островной парадигме: остров, который два с половиной тысячелетия придерживался единого принципа освоения – не для жизни, а для служения, впервые коренным образом трансформировался именно в это время – он стал официальным населенным пунктом. Параллельно закрепляется восприятие острова как уникального памятника культурного наследия Украины, что было достигнуто кропотливым трудом представителей разных отраслей науки и было подкреплено серией законодательных актов.

Несмотря на то, что каждый из этапов характеризуется совокупностью стойких признаков и существенно отличается один от другого, прослеживаются несколько общих особенностей: остров никогда не исчезает из культурного пространства и всегда сам определяет способы эксплуатации (ограничив их своими географическими и природными особенностями).

Ключевые слова: остров Змеиный, культурное освоение, парадигма, пространство, восприятие, исследования, тактика.

SUMMARY

Shtepko E.Yu. Cultural development of the Zmiinyi Island. – Manuscript.

The Dissertation for the Candidate of Historical Sciences degree on speciality 07.00.01 – history of Ukraine. – Odessa I.I. Mechnikov National University, Odessa, 2015.

In the thesis the systematic analysis of using the history of the Zmiinyi Island space in the context of the overall system development of the North-western Black Sea was made for a first time. Based on general information about the dynamics of social, military, political, cultural, ritual and religious and ideological functions of the island, the periodization of the island history development, changes his perception, basic mental imagery were made and showed for the first time.

The huge body of sources of different in origin and character was identified, researched and systematized significant, reflecting the history of cultural development of the Island and were made their comprehensive detailed analysis and synthesis. Research course of the Island and a paradigm, shift priorities in directions problems and methods of researches were reproduced. Vision of tactical and strategic importance of the island for military operations late in XVIII – early XX century was profounded.

Keywords: Zmiinyi Island, cultural development, paradigm, space, perception, research, tactics.